

RAPPORT NR 2

Vägval för framtiden

UTMANINGAR FÖR DET KOMMUNALA UPPDRAGET MOT ÅR 2025

|

Förord

Många av våra medlemmar - kommuner, landsting och regioner har utvecklat strategier och metoder för att göra så kvalificerade bedömningar som möjligt om framtiden. Vi kan ge exempel på sannolika framtider, men vi kan aldrig med säkerhet uttala oss om hur det faktiskt blir. Denna analys gör inte heller anspråk på att kunna förutsäga framtiden. Våra ambitioner med ”Vägval för framtiden” är istället att erbjuda en analys och ett inspirerande material att använda i en ledningsgrupp, i en budgetberedning eller varför inte i en medborgardialog. Det är vår övertygelse att en kvalificerad omvärldsanalys leder till ökad medvetenhet och bättre handlingsberedskap.

År 2010 presenterade Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) en omvärldsanalys tillsammans med en sammanfattande animerad film och ett arbetsmaterial i form av fjorton utmaningar. Analysen var resultatet av ett samarbete mellan Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) och konsultföretaget Kairos Future. Innehållet beskrev övergripande förändringskrafter och trender som bedömdes påverka det kommunala uppdraget mot år 2020. Omvärldsmaterialet har varit flitigt efterfrågat vilket lett fram till att vi nu uppdaterat analysen och omarbetat arbetsmaterialet.

Ansvariga för processen och innehållet är Märith Melbi, Måns Norberg, Per Sedigh och Jan Torége. Utöver det har flera kollegor bidragit med expertkunskap inom sina respektive områden.

Vägval för framtiden ska ses som ett verktyg att använda fritt. Verktöget innehåller, förutom denna omvärldsanalys, en sammanfattande animerad film på drygt åtta minuter, ett arbetsmaterial med diskussionsfrågor samt förslag på hur en process kan läggas upp.

Vår förhoppning är att materialet ska stimulera till samtal om vägval inför framtiden. Syftet är att öppna frågeställningar snarare än att ge svar. Huvudfrågeställningen har varit: ”Utmaningar för det kommunala uppdraget mot år 2025”.

Stockholm i mars 2014

Annika Wallenskog

Gunilla Glasare

Avdelningschef, ekonomi och styrning

Avdelningschef, tillväxt och samhällsbyggnad

Innehåll

Förord	3
Innehåll	4
Övergripande förändringskrafter	5
Globaliseringen	5
Värderingsförändringar	5
Demografi	6
Klimatförändringar	6
Ny teknik	6
15 trender som påverkar det kommunala uppdraget	7
Förändrade krav på välfärden	7
Generationsskifte	9
Ökad brist på chefer	10
Ökad urbanisering	11
Bilismen minskar	13
Ökad polarisering av inkomster, hälsa och åsikter	15
Ökat teknikstöd inom hälso- och sjukvård samt omsorg	17
Ständigt uppkopplade människor med nya förväntningar	19
Databaserat beslutsfattande	21
Tjänster dyrare och varor billigare	23
Från behovsdriven till identitetsdriven ekonomi	24
Lokal rådighet förändras	25
Näringslivet mer aktivt i samhällsbygget	26
Högre utbildning på distans hotar svenska högskolestäder	28
Ökad global sårbarhet	30

Övergripande förändringskrafter

Övergripande förändringskrafter påverkar utvecklingen på global nivå. På nationell, regional och lokal nivå måste man förhålla sig till dessa och de går normalt inte att påverka på kort sikt, möjligtvis på längre sikt.

Globaliseringen

Med globalisering menas att stater och samhällen över hela jorden knyts samman i ömsesidiga beroendeförhållanden. Konkret menas handel, gränsöverskridande investeringar och kapitalflöden samt utbyte av information och teknologi mellan länder. Globaliseringen leder också till ett ökat utbyte och påverkan av olika kulturfenomen, attityder och livsåskådningar. Den tilltagande globaliseringen är en konsekvens av minskade kommunikations- och transaktionskostnader till följd av ny teknologi och politiska beslut.

Men globaliseringen innebär även ökad konkurrens om marknaderna. Företag kan lättare söka sig till, och investera i, länder med billigare produktionskostnader. Många kritiserar globaliseringen och menar att den förflyttar makten från stater till marknaden, att den skapar inkomstklyftor och att den har en negativ inverkan på miljön, bland annat genom kraftigt ökande transporter. Men globaliseringen knyter också människor närmare varandra både ekonomiskt, kulturellt och politiskt. Några viktiga positiva konsekvenser av en ökad globalisering är en ökad global ekonomisk tillväxt och minskad fattigdom i utvecklingsländer.

En ökad nationalism och spänning mellan aspirerande ”supermakter” kan dock leda till en minskad globalisering i framtiden.

Värderingsförändringar

Förändrade värderingar är främst en konsekvens av att nya generationer tar över efter de äldre generationerna. Globaliseringen och en ny kommunikationsteknologi har inneburit att idéer, kunskap och trender idag får snabbare spridning och når fler människor än tidigare och därför ser vi att förändrade värderingar uppkommer genom att vi blir påverkade av människor och skeenden utanför våra territoriella och kulturella gränser. Det innebär att variationer i värderingar mellan olika individer ur samma generation troligtvis kommer att öka, men också att de globala variationerna kollektivt sett tenderar att bli mindre.

Demografi

Ett lands ekonomi och arbetsmarknad påverkas av den demografiska utvecklingen. På lång sikt är det bra för ett lands ekonomi att ha balans mellan andelen personer i förvärvsaktiv ålder och andelen unga och äldre som inte är förvärvsaktiva. Efterfrågan på välfärdstjänster som skola, bostäder, barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg varierar beroende på årskullarnas storlek. När stora åldersgrupper som t.ex. rekordgenerationen¹ genom åldrandet passerar igenom olika välfärdstjänster kräver det att samhällsplaneringen hänger med.

Den största demografiska trenden i västvärlden är att befolkningen blir allt äldre. Det föds få barn och andelen äldre ökar. Fler pensionärer sätter press på vård, omsorg och de sociala försäkringssystemen. För Sverige ser utvecklingen dock inte riktigt så mörk ut som för en del andra länder i Europa – nativiteten är ganska god och vi har en invandring som föryngrar befolkningen.

Klimatförändringar

FN:s klimatpanel IPCC slog i september 2013 fast att det är människan som med 95 procents sannolikhet har orsakat klimatförändringarna – något som nationer och människor över hela världen måste förhålla sig till. Genom att använda fossila bränslen släpper vi ut växthusgaser som bidrar till växthuseffekten och som gör planeten varmare. Konsekvenserna är översvämningar, torka, smälta glaciärer, utslagna ekosystem, nya sjukdomar och ökad fattigdom. Allt fler är medvetna om detta problem och att vi behöver utveckla ny teknik för att minska utsläppen och förändra våra beteenden och livsstilar, genom t.ex. färre flygresor, ändrade matvanor och återvinning. Dessutom krävs en förändrad konsumtion från fysiska varor till tjänster och immateriella varor.

Länder med kunskap och framförhållning kan dra ekonomisk fördel av utvecklingen genom att exportera miljöteknik och miljökompetens.

Ny teknik

Historiskt sett har det varit svårt att förutse hur nya tekniska och vetenskapliga landvinningar påverkar människors beteenden. Ofta ser vi inte konsekvenser förrän tekniken har funnits en tid. Många tekniska innovationer har haft en avgörande betydelse för människors liv genom att de påverkar beteenden på ett påtagligt sätt. Penicillin, elektricitet, flyg, television och datorer är sådana exempel. Ny teknik innebär också att nya färdigheter och kunskaper efterfrågas samtidigt som annan kunskap blir föråldrad.

I dag kan vi konstatera att informations- och kommunikationsteknologin har haft stor inverkan på vårt sätt att leva, våra beteenden och våra värderingar. Information har på kort tid blivit ”var mans egendom”. Kommunikationsteknologin möjliggör globala nätverksbyggen. Med teknikens hjälp kan man snabbt väcka andra ”för sin sak”, fler blir delaktiga, idéer sprids allt fortare och innovationstakten ökar.

Några andra områden som i hög grad tros påverka människors framtid är, förutom informations- och kommunikationsteknologin, även nanoteknik och en ökad kunskap om hur hjärnan fungerar.

¹ Rekordgenerationen utgörs av de stora ålderskullarna som är födda i slutet av 40- och början av 50-talet. Ibland används begreppet fyrtiotalistgenerationen för att beskriva de stora ålderskullarna, men det blir inte helt korrekt eftersom det föddes få barn i början av 40-talet.

15 trender som påverkar det kommunala uppdraget

Förändrade krav på välfärden

Fyrtioalstgenerationen är inte den enda stora åldersgruppen i Sverige. En stor grupp är födda mellan 1965 och 1974, en babyboom inträffade i slutet av 1980-talet och i början 1990-talet och nativiteten har under de senaste åtta åren varit relativt hög.

Sverige har därför ett antal generationer av medborgare som är förhållandevis många till antalet, medan andra generationer är färre till antalet. Efterfrågan på olika välfärdstjänster varierar därför över tiden, vilket försvårar samhällsplaneringen. I nuläget är till exempel antalet gymnasieelever förhållandevis få, men efterfrågan på platser kommer att öka dramatiskt när babyboomsgenerationen börjar nå gymnasieåldern. Mönstret ser dock annorlunda ut för äldre personer. Vare sig gruppen 65–84 år eller 85+ minskar i antal, däremot varierar ökningstakten kraftigt över tid.

Ett generationsskifte på arbetsmarknaden är också på gång då den stora rekordgenerationen ska ersättas av yngre personer. I takt med att denna generation blir allt äldre kommer efterfrågan på sjukvård och äldreomsorg att öka dramatiskt. År 2025 har vi många äldre, ett stort antal kvinnor i barnafödande åldrar samt en ganska stor grupp yngre tonåringar som ska ha tillgång till högstadieskolor och så småningom gymnasieskolor. Sammantaget kommer denna utveckling att sätta välfärdssystemet inför stora utmaningar.

Nativiteten kommer sannolikt att öka i Sverige fram till år 2025. Dagens unga (15-24 år) är mer traditionella, målinriktade och har starkare familjevärderingar än de unga vuxna (25-34 år)². Ett troligt scenario är att båda dessa åldersgrupper kommer att bilda familj och skaffa barn samtidigt i början av 2020-talet.

Men det är inte bara demografin som sätter ökad press på kommunernas ekonomi, utan även medborgarnas ökade förväntningar på tillgång och kvalitet i den kommunala servicen. Ett ökat generellt välstånd ökar såväl medborgarnas efterfrågan på offentliga tjänster som förväntningarna på hög kvalitet.

Leder den ökande anspänningen på den offentligt finansierade välfärden till skattehöjningar, större egenfinansiering eller prioriteringar? Finns det andra alternativ som kan påverka utvecklingen? Till exempel ökad pensionsålder, outnyttjad arbetskraft, brukarmedverkan eller bättre samhällsplanering.

² Kairos Future, Generation Ordning (2010)

Fakta:

Antalet yngre pensionärer (65–79 år) kommer att öka med 16 procent mellan 2013 och 2025. Ökningen av antalet äldre pensionärer (80+) kommer att ta fart först i slutet av 2010-talet. Andelen 80+ kommer att öka från 500 000 år 2013 till 680 000 år 2025. Det förväntas dessutom att vara 20 procent fler elever i grundskolan (7–15 år) år 2025. Antalet kvinnor i de vanligaste barnafödande åldrarna (27–35 år) kommer att toppa år 2021 med en ökning på 19 procent för att därefter minska. *Källa: SCB.*

Generationsskifte

Rekordgenerationen har satt ett stort avtryck på samhället. De har genom sina värderingar och sina maktpositioner inom framförallt politiken, den offentliga sektorn och media påverkat hur vårt samhälle är uppbyggt. Just nu sker ett stort generationsskifte i Sverige. Rekordgenerationen har börjat gå i pension, medan yngre generationer med delvis andra värderingar tar över.

Unga vuxnas värderingar präglas av individualism, antiauktoritet och sekularisering – de är rörliga i sina värderingar och beteenden. Personliga relationer värderas högt och de söker efter det unika. De vill sällan arbeta i hierarkier. Som personer är de starka individualister, men på en samhällelig nivå tror de att människor gynnas mer av samhälleliga lösningar än att var och en sköter sitt. Fler flickor än pojkar har höga ambitioner i livet och mycket tyder på att kvinnor i allt högre grad kommer att nå maktpositioner i samhället³.

Rekordgenerationens utträde från arbetsmarknaden kommer ganska väl att kunna kompenseras av att babyboomgenerationen som är född runt 1990 uppnår förvärvsaktiv ålder. Men det kan uppstå matchningsproblem om den befintliga arbetskraften inte utbildar sig, inte vill ha eller inte vill flytta till de arbeten som fyrtilialisterna lämnar efter sig. Äldre företagare på lands- och i glesbygd kan t.ex. ha svårt att hitta personer som vill eller kan ta över företaget.

En annan viktig matchningsproblematik som har koppling till kunskapssamhället och den ökande polariseringen i samhället är att fler ungdomar har svårt att få jobb. Visserligen har det tillkommit en del enklare tjänstearbeten i större städer, men inom en rad praktiska yrken har kunskapskraven ökat markant. Arbetsgivarna ställer högre krav samtidigt som fler ungdomar som går ut skolan är dåligt rustade för arbetslivet. Antalet ungdomar som inte går ut gymnasiet med fullständiga betyg har ökat och många ungdomar, speciellt unga kvinnor, anger att de besväras av oro och ångest.

Vad kommer generationsskiftet att betyda för det kommunala uppdraget och för kommunen som arbetsgivare när rekordgenerationen ska ersättas med yngre anställda?

Fakta:

År 2013 ska varje person i yrkesaktiv ålder (20-64 år), förutom sig själv, även försörja 0,73 personer i den totala befolkningen. År 2025 kommer den siffran att ha ökat till 0,82. Detta beror dock inte på att antalet i yrkesaktiv ålder förväntas minska, utan på att antalet barn, ungdomar och äldre förväntas öka mera.
Källa: SCB 2013

Andelen elever i årskurs 9 som har behörighet för gymnasieskolan har minskat från 91,5 procent 1997/98 till 87,6 procent 2012/13. *Källa: Skolverket*

Nästan en tredjedel av unga kvinnor 16-24 år angav 2010/2011 att de kände ångslan, oro och ångest, varav nästan 9 procent angav stora besvär. För unga män var motsvarande siffror 14 respektive 2 procent. *Källa: SCB, Undersökningen om levnadsförhållande, hälsa.*

³ Källa: Kairos Future

Ökad brist på chefer

På grund av pensionsavgångar och ökad efterfrågan på välfärdstjänster kommer det att uppstå stora rekryteringsbehov inom välfärdssektorn, framförallt förutspås det bli brist på chefer. Inom de närmaste tio åren kommer ca 15 000 av dagens ca 37 000 chefer att nå pensionsålder och speciellt i en del lands- och glesbygdskommuner kan bristen på chefer bli akut⁴.

Få unga akademiker anger kommunerna eller landstingen som sin drömarbetsgivare och den största anledningen är inte lönen, utan den lägre statusen. De har också en felaktig bild av att den offentliga sektorns chefer är mindre drivna, innovativa och begåvade än den privata sektorns chefer.⁵ Under senare år har dock intresset bland unga ökat och det är fler förstahandsökande till utbildningar som leder till jobb inom välfärdssektorn⁶.

Många chefer, både i den privata och i den offentliga sektorn, känner att kraven på dem har ökat när det gäller bland annat ökad effektivitet, snabba förändringar och inte minst allt större krav från olika aktörer och parter – och från medarbetarna. Unga har höga krav på sina chefer samtidigt som en viktig anledning till att de inte vill bli chefer är risken för konflikter och struliga medarbetare. Unga vill därför i allt högre utsträckning bli specialister eller experter snarare än chefer och talar hellre om personlig utveckling än om karriär.⁷

“We cannot direct the wind, but we can adjust the sails”

Dolly Parton, artist

En faktor som kanske kan bidra till ett ökat intresse för den offentliga sektorn är den kraftiga föryngring som sker när hela rekordgenerationen (födda 1945-1954) går i pension. Från att många arbetsställen i främst den kommunala sektorn varit åldersstigna kan den successiva föryngringen i sig innebära en större dragningskraft på unga människor. Jämför med den offentliga sektorns popularitet bland unga under 1970-talet då denna sektor expanderade och medelåldern var låg.

Har din kommun någon strategi för att hitta bra chefer i framtiden?

Vilka krav ställs på cheferna i din kommun och hur förhåller sig dessa krav till vad cheferna själva önskar?

Fakta:

Efterfrågan på välfärdsjobb kommer att öka, något som börjar nå fram till unga som söker utbildning och antalet förstahandsökande till utbildningar som leder till välfärdsjobb ökar. 27 procent fler vill läsa till lärare (inkl. förskolelärare) våren 2014 jämfört med våren 2013. 20 procent fler vill bli socionomer. Även ansökningarna till läkar- och sjuksköterskeutbildningarna har ökat, med 14 respektive 5 procent. *Källa: SKL och Universitets- och högskolerådet*

⁴ SKL, Här finns Sveriges viktigaste jobb – en rekryteringsprognos för välfärdssektorn (2013)

⁵ Enligt Konsultföretaget Source (artikel i Chefstidningen, januari 2011) är förhållandet snarare det motsatta

⁶ SKL och Universitets- och högskolerådet

⁷ Kairos Future, Konsten att leda unga – om unga och chefers syn på framgångsrikt ledarskap (2011)

Ökad urbanisering

Majoriteten av jordens befolkning lever sedan 2008 i städer. Om femtio år beräknas två tredjedelar vara bosatta i urbana miljöer⁸. Jämfört med övriga EU-länder är denna trend förhållandevis kraftig i Sverige. Enligt Eurostats siffror hör Malmö, Umeå och Stockholm till EU:s mest snabbväxande städer. Alla tre har vuxit med mer än en procent per år sedan 1994. Det är framförallt Stockholm, Göteborg och Malmö samt universitets-/högskolestäder som växer befolkningsmässigt. Ökningen beror främst på en större invandring av utrikes födda till städer, att en förhållandevis stor andel kvinnor i barnafödande åldrar bor där samt att ungdomar söker sig till orter med universitets- och högskoleutbildning.

Utvecklingen innebär ett ökat tryck framförallt på de kommuner som växer kraftigt samt de som i hög utsträckning tappar befolkning. De förstnämnda har visserligen en trevligare situation, men icke desto mindre kan den vara svår att hantera. Intressekonflikter kring mark, lokaler och bostäder kan uppstå när efterfrågan ökar, liksom svårigheter att planera för t.ex. barnomsorg och skolor.

Små kommuner utanför storstadsregionerna minskar ofta befolkningsmässigt. En måttlig minskning behöver inte vara något stort problem, en del kommuner har ett positivt flyttnetto men minskad folkmängd beroende på att det dör fler än det föds (vilket beror på tidigare utflyttning). Men om befolkningen minskat under lång tid blir ofta åldersstrukturen skev och befolkningen åldersstigen. Den privata och offentliga servicen tenderar att minska, det uppstår problem med kompetensförsörjningen (ofta är det brist på akademiker och yrkesutbildade samt på sikt även personal till äldreomsorgen) och politiker ställs ofta inför svåra beslut om t.ex. skolnedläggningar.

”Ge dem du älskar vingar att flyga, rötter att komma tillbaka till och anledning att stanna”

Dalai Lama

Men utvecklingen i de svenska kommunerna kanske inte är riktigt så polariserad som man kan tro. Medelstora kommuner (25 000-80 000 invånare) utanför storstadsområdena klarar sig förhållandevis bra. I många fall har man ett väl fungerande näringsliv (kompetensförsörjningen är dock ett problem), god utveckling av förvärvsinkomster, en utbildningsnivå som utvecklas i takt med övriga Sverige samt en hög sysselsättningsgrad. Problemet för dessa kommuner, speciellt de med industritraditioner, är att det skedde en kraftig utflyttning i samband med krisen på 1990-talet, något man inte riktigt återhämtat sig ifrån. En generell trend är också att ungdomar flyttar till studieorter och det är endast en minoritet som flyttar tillbaka till sina hemkommuner efter studierna.⁹

Vilken typ av kommun bor du i? Vad ser du för fördelar och nackdelar med att befolkningen ökar eller minskar?

Kan en kommun planera för en minskad folkmängd? Går det att krympa med värdighet?

En god kompetensförsörjning är nyckeln för att såväl det lokala näringslivet som kommunen ska utvecklas på ett bra sätt. Hur arbetar er kommun med kompetensförsörjningen?

Fakta:

⁸ Sida, webbplats Bistånd och utveckling

⁹ SKL och Copenhagen Economics, Medelstora städernas växtkraft (2013)

Mellan åren 2008 och 2012 var befolkningstillväxten störst i storstäder, förortskommuner samt universitetsorter. Stockholm ökade med 8,8 procent, Malmö med 7,4 procent och Göteborg med 5,2 procent. Förortskommunerna ökade med 5,7 procent. Universitetsstäderna Uppsala, Lund och Örebro växte också kraftigt med 6,3 procent, 5,6 procent respektive 5,0 procent. De kommuner som definieras som glesbygdskommuner har under samma period minskat sin befolkning med 3,3 procent. *Källa: Arena för Tillväxt, Sveriges Nya Geografi (2013)*

Sedan år 1993 har befolkningen i medelstora kommuner ökat med 2,6 procent jämfört med 8,0 procent i riket som helhet. Medelstora kommuner har ett svagt positivt flyttnetto på 0,1 procent per år, men befolkningens medelålder ökar på grund av att ungdomar flyttar ut för att studera och eftersom andelen kvinnor i barnafödande åldrar är förhållandevis liten. *Källa: SKL och Copenhagen Economics, Medelstora städers växtkraft (2013).*

Bilismen minskar

I vår förra trendspaning från 2009 var en av trenderna att rörligheten ökade i Sverige och det gäller fortfarande. Ungdomar utbildar sig och flyttar till högskole-, universitets- eller storstäder och fler bor och arbetar utomlands under kortare perioder. I och med kunskaps- och tjänstesamhällets framväxt har det också blivit vanligare med såväl korta som långa resor i jobbet och vi reser allt mer och allt längre bort under vår fritid.

Vi siade också med viss tveksamhet om en fortsatt regionförstoring. Detta har blivit en av de viktigaste tillväxtstrategierna för kommuner som ligger i eller nära en större regional arbetsmarknad. Genom satsningar på infrastruktur och kollektivtrafik ökar möjligheten för människor att pendla. Kommunen kan därmed bli en del av en större och mer dynamisk arbetsmarknad. Idag pendlar nästan var tredje förvärvsaktiv över en kommungräns – en ökning med drygt fem procentenheter sedan år 1993. Ökningen är en konsekvens av förbättrad infrastruktur, ett periodvis ökat antal arbetslösa som nödgats till pendling samt en ”mental regionförstoring” där det successivt blivit mer accepterat att pendla allt längre sträckor¹⁰. Trots ökade insatser och ökad medvetenhet om pendlingens positiva effekter på ekonomisk utveckling har ökningstakten dock minskat under 2000-talet och som andel räknat t.o.m. minskat under år 2011¹¹.

Bilen har sedan T-Fordens tid gett människor frihet att röra sig över stora ytor. Den har knutit samman människor och den har kanske mer än något annat varit en statussymbol. Frågan är om detta kommer att gälla även i fortsättningen. Vi ser en rad förändringar i samhället som pekar på att bilismen kan komma att minska i framtiden.

“An advanced city is not a place where the poor move about in cars, rather it’s where even the rich use public transportation”

Enrique Penalosa, borgmästare i Bogota, Columbia

Allt fler vill bo centralt i städerna och stadsmiljön förväntas att bli förtätad i allt högre utsträckning. Stadsplanering i stråk, cykelvägar och bilfria offentliga utrymmen blir nödvändigt.¹² Bilen har tappat som status- och frihetssymbol och färre unga har råd eller vill ta körkort. Ny teknik möjliggör hemarbete, minskar behovet av arbetsresor och gör att resan med kollektivtrafiken kan användas till såväl arbete som nöjen. Människor konsumerar mer på webben. Bilpooler och samåkning blir populärare i takt med att mobila och digitala system utvecklas.

Det finns många små tecken på att bilismen minskar i framtiden, men bilismen påverkas naturligtvis i hög grad också av hur vi planerar för den. Hur ser planeringen för infrastruktur ut i din kommun?

Fakta:

Mellan åren 2008 och 2011 har antalet körda mil i genomsnitt per år och invånare minskat med 10 procent i Stockholms län och med 4 procent i riket. Att de

¹⁰ SKL, Pendlare utan gränser? – En studie om pendling och regionförstoring (2009)

¹¹ SKL, Pendling till och från arbetet med inriktning på perioden 2006-2011 (2013)

¹² Artikel i Sydsvenskan 2013-01-02 ”Bilens roll blir en annan”, Christer Ljungberg, VD Trivector AB

som bor i Stockholm upplever att biltrafiken ändå har ökat kraftigt beror på den ökande befolkningen i länet. *Källa: SCB, Miljömålsportalen*

Ökad polarisering av inkomster, hälsa och åsikter

Sedan år 1980 har inkomstskillnaderna i Sverige ökat¹³, vilket är en global trend. Människor med olika bakgrund och förutsättningar lever allt mer segregerat, speciellt i storstäderna. Inkomsterna har visserligen ökat för dem som har jobb och antalet sysselsatta i Sverige har ökat, men de ekonomiska klyftorna växer mellan äldre och yngre förvärvsaktiva, sammanboende och ensamstående föräldrar, de som har arbete och de som står utanför arbetsmarknaden samt mellan befolkningarna i attraktiva och mindre attraktiva områden och kommuner. För 30 år sedan var det framförallt pensionärer som hade låg ekonomisk standard, idag är det mer vanligt att det är ungdomar, flykting- och anhöringinvandrade samt ensamstående kvinnor med barn som har det.¹⁴

Även om inkomsterna ökat för en stor majoritet av befolkningen innebär de ökande inkomstskillnaderna och boendesegregeringen en polarisering av människors tillgång till socialt och kulturellt kapital. Det sociala kapitalet avser i detta sammanhang individers tillgång till nätverk och sociala strukturer. Det kulturella kapitalet handlar om att genom bildning och värderingar smälta in i en viss gemenskap. Tillgången till socialt och kulturellt kapital avgör människors framtidsutsikter och den sociala rörligheten. Möjligheten att göra en klassresa, antas minska i takt med att det sociala och kulturella kapitalet minskar för vissa grupper i samhället.

”Arbetarklassen har inget jobb, medelklassen har inga medel och överklassen har ingen klass”

Arne Anka, seriefigur

En viktig fråga gällande polarisering är om en ökad tillgång till information verkligen leder till ökad kunskap, förståelse och tolerans. Kairos Future menar att vi tenderar att sålla informationen och främst söka efter den som bekräftar ”det som vi redan tror oss veta”. Dagspressens kris innebär också att allt färre kommuner har någon lokal tidning. Gemenskapsinformationen minskar successivt. Allt fler tv-kanaler, sociala medier, veckotidningar, och andra informationskanaler är skraddarsydda för vissa målgrupper. Risken för att åsikter polariseras ökar när färre förmår diskutera ett ämne utifrån sakliga grunder och med respekt för motparten.

Den ökade valfriheten ställer större krav på människor att informera sig och göra ”rätt val” samt att kunna sköta sin ekonomi. Nätverk och social begåvning blir allt viktigare för att nå framgång. Det sker en diversifiering vad gäller framtidsmöjligheter för människor med olika bakgrund. Skillnaderna mellan elevernas betyg i olika skolor har ökat i takt med en ökad boendesegregering och att studiemotiverade väljer bort skolor där eleverna har sämre förutsättningar eller är mindre studiemotiverade¹⁵. En stor grupp ungdomar är driftiga och har mycket goda förutsättningar för att klara sig bra, men det finns också ungdomar med avsevärt sämre förutsättningar för att ta plats i framtidens inlärnings- och kommunikationskrävande samhälle¹⁶.

En allt större grupp ”ratade män” har svårt på flera sätt. Det rör sig om män (med både svensk och utländsk bakgrund) som presterar dåligt i skolan, har

¹³ SCB och SvD, artikel ”Faktakoll: Ojämligheten i Sverige som i 80-talets USA”, 2011-12-30

¹⁴ SCB, Hushållens ekonomiska standard.

¹⁵ Bo Malmberg, Eva Andersson och John Östh, Den svenska skolans nya geografi (2013)

¹⁶ Skolverket, Likvärdig utbildning i svensk grundskola (2012),

traditionella värderingar och som riskerar att ratas både på arbetsmarknaden och på äktenskapsmarknaden samt att i vissa fall även stå utanför etablerade sociala nätverk. Risken finns att denna grupp kan komma att utgöra en rekryteringsbas för främst kriminella nätverk, men även för olika politiska och kanske även religiösa extremistiska rörelser.¹⁷

Samtidigt är gruppen unga kvinnor med psykiska problem stor. Denna grupp presterar dock inte alltid dåligt i skolan, snarare tvärtom. En tuffare arbetsmarknad och osäkerhet om framtiden stressar många ungdomar, men detta är en grupp som också sätter väldigt stor press på sig själva och som påverkas och mår dåligt av de mer eller mindre outtalade förväntningar som förmedlas till unga kvinnor via t.ex. reklam¹⁸.

Trots att människors hälsa i Sverige har förbättrats sedan år 2004, så ökar ojämlikheten i livslängd mellan olika socio-ekonomiska grupper.

Vilka kunskaper har kommunen om sin befolkning? Blir staden eller huvudorten mer eller mindre segregerad?

Fakta:

Den grupp som har högst ekonomiskt standard har dragit ifrån övriga och detta beror främst på stigande fastighetspriser och god utveckling på börsen. Kvoten mellan inkomstgränsen för de 10 procent som har högst respektive lägst inkomster har ökat från 2,49 år 1991 till 3,31 år 2011. Den ökade inkomstspridningen kan till stor del förklaras av kapitalvinster, men spridningen har ökat även när man exkluderar dessa inkomster. *Källa: SCB, Hushållens ekonomiska standard.*

I ett internationellt perspektiv har Sverige en liten andel personer med låg ekonomisk standard, endast sex länder inom EU har lägre andel med låg ekonomisk standard än Sverige. *Källa: SCB, Hushållens ekonomiska standard.*

Andelen unga kvinnor (16-24 år) som uppgett att de led av ångslan, oro eller ångest har ökat från 9 till 32 procent mellan åren 1988/89-2010/2011. Motsvarande ökning bland unga män är från 4 procent till 14 procent. *Källa: SCB, Undersökningen om levnadsförhållanden, Hälsa.*

I PISA 2000 och 2003 presterade svenska 15-åringar över OECD-genomsnittet i samtliga tre kunskapsområden. I PISA 2012 presterar 25 av 34 länder bättre än Sverige i matematik och i naturvetenskap och i läsförståelse presterar 19 länder bättre än Sverige. I matematik är nedgången lika stor bland låg- och högpresterande elever. I läsförståelse och naturvetenskap är det däremot främst de lågpresterande eleverna som tappat mest. PISA 2012 visar också att pojkar har försämrat sina resultat i större utsträckning än flickor i såväl matematik som läsförståelse och naturvetenskap. Skillnaderna i resultat mellan olika skolor har ökat. *Källa: Skolverket*

¹⁷ Bo Rothstein. Framtidsutmaningar det nya Sverige (2013).

¹⁸ Socialstyrelsen. Barns och ungdomars hälsa, vård och omsorg (2013).

Ökat teknikstöd inom hälso- och sjukvård samt omsorg

Forskning och utveckling öppnar ständigt för nya möjligheter att lindra och bota. Många cancersjukdomar som tidigare betraktades som obotliga kan idag botas. Stora förhoppningar ställs på forskningen kring demenssjukdomar. Demens betraktas som en av de viktigare utmaningarna när antalet äldre ökar som mest mellan åren 2025 och 2035.¹⁹

De medicinska innovationerna skapar stora förväntningar hos befolkningen. Förväntningar leder till efterfrågetryck som dels får ekonomiska konsekvenser, dels kan påverka utfallet av en medicinsk insats. Penicillinets genombrott på 1950-talet innebar enorma möjligheter att bota infektioner men efterfrågan och överkonsumtion har inneburit resistenta bakterier vilket i sin tur skapat nya utmaningar.

Nya behandlingsmetoder har lett till att den sjukhusbaserade vården har kunnat minskas. Den enskilde patienten får ta ett större ansvar och en mer aktiv del i behandlingen, t.ex. genom friskvård och förändrade kostvanor. Tekniska hjälpmedel skapar förutsättningar för den enskilda att ta ett större ansvar. Konsultationer och vissa provtagningar kommer i allt större utsträckning att ske med hjälp av digital teknik. Genom ökad teknisk kunskap och ett nära samarbete med brukare och patienter förbättrar ny teknik vardagen för människor samtidigt som resurser kan frigöras. Två exempel på detta är självdialys inom hälso- och sjukvården och robotteknik inom hemtjänsten där ny teknik underlättar för personal och brukare att kommunicera.

Genom nanoteknik²⁰ går det att designa speciella egenskaper och användningsområden. Tekniken kan användas inom t.ex. elektronik och materialteknik, inom områdena kemi, biologi och även medicin. Sjukdomar kan behandlas med nya typer av målsökande läkemedel som minskar biverkningarna och ökar träffsäkerheten. Implantat och proteser kan tillverkas med hjälp av nanoteknik.

Med ökad kunskap och större möjligheter att bota eller lindra, i kombination med en välinformerad och kravställande befolkning, följer dock svårigheter att prioritera. Resurserna kommer inte att räcka till allt. Som medborgare förväntar vi oss att få den bästa hjälpen just när vi vill ha den. Många kommer inte att nöja sig med ett negativt besked, utan ser sig om efter en ”second opinion” eller alternativ. Men vem definierar behoven? Är det du som enskild person, är det läkarvetenskapen eller är det våra förtroendevalda? Hur mycket kan fastställas i lagstiftningen?

Hur kan vi dra nytta av ny teknik för att effektivisera? Vad är vi beredda att betala för? Vad och hur ska vi prioritera?

¹⁹ WHO rapport ”Dementia a Public Health Priority 2012”

²⁰ Nanoteknik och nanovetenskap handlar om att studera, manipulera och bygga ihop materien på atomär nivå där objektets tjocklek är i storleksordningen mellan en och 100 nanometer, speciellt för att på detta sätt kunna designa speciella egenskaper och funktionalitet (Källa: Wikipedia)

Fakta:

Landstingens och kommunernas bruttokostnader uppgick år 2012 till totalt 800 mdkr. Av dessa beräknas hälso- och sjukvård och vård och omsorg för personer över 65 år till 200 mdkr. Redan i dag står alltså de äldres sjukvård och omsorg för en fjärdedel av kostnaderna. Den framtida anspänningen på verksamheter relaterade till de äldre kommer att bli stor. Både grupperna 65-84 år och 85 år och äldre förväntas öka kraftigt samtidigt som gruppen 20–64 år visserligen också ökar något, men minskar som andel av befolkningen. Slutsatsen är att det finns goda skäl att planera och arbeta med hur äldre ska tas om hand i gränslandet mellan hälso- och sjukvård och äldreomsorg.

Idag finns det över 40 000 medicinska och hälsorelaterade appar och marknaden beräknas årligen omsätta 4,5 miljarder kronor. *Källa: SvD, Perfect Guide, nr 27 år 2012.*

Ständigt uppkopplade människor med nya förväntningar

Ständig uppkoppling till internet kommer snart att vara en naturlig del av livet för nästan alla medborgare. När som helst, var som helst och hur som helst kan man kommunicera med allt och alla om allt. Förväntningarna på kommuner och landsting²¹ ökar på att viss service alltid ska vara tillgänglig – den kommunala servicen ska finnas i fickan!

Den ständiga uppkopplingen minskar den geografiska bundenheten, tillgången till viss service och information är bara ett knapptryck bort. Internet och sociala medier erbjuder nya möjligheterna för människor att bygga relationer, få insyn i och påverka händelser över hela världen. Positiva exempel är när Facebook används för att lokalisera skador på vattenledningar eller när ”Missing people” använder sociala medier i sökandet efter försvunna människor. Exempel på negativ användning är de så kallade Instagramrättegångarna i Göteborg²² där en individ blivit ”uthängd” utan att kunna försvara sig. Sociala medier har medfört ökad tillgång till snabb information och att flera kan göra sina röster hörda. Men människor blir också utsatta för förtal och hot, något som bland annat många förtroendevalda och tjänstemän fått kännas vid.

”Att vara ständigt uppkopplad är en av de största förändringarna som skett i människans miljö”

Adam Gazzaley, neurobiolog, University of California.

Människors fysiska närvaro är inte heller längre nödvändig för att kunna styra viktiga funktioner. Hushållsapparater, maskiner och farkoster kan fjärrstyras genom internet när det gäller t.ex. energiförbrukning, övervakning och informationsinhämtning. Diagnoser på distans och e-hemtjänst är exempel på patient- och brukardrivna innovationer som bygger på uppkoppling.

”Politik slår måhända pengar men teknik slår politik”

Jan Stenbäck, företagsledare

Digital teknik har förändrat nästan alla branscher. Tidningsindustrin och musikindustrin är tydliga exempel på det. Allt smartare teknik kan utföra kvalificerade arbetsuppgifter vilket i sin tur minskar behovet av mänsklig arbetskraft. Kommunikationsteknologin har ökat produktiviteten inom en rad områden där behovet av arbetskraft minskat.

Att dra nytta av digital teknik bygger på att man vet och kan. Finns det grupper som står utanför?

Vilka förväntningar på kommunen har en generation som alltid varit ständigt uppkopplad?

Kan vi ersätta de arbeten som försvinner med nya jobb? Ser vi kanske en helt ny arbetsmarknad framför oss?

²¹ I detta begrepp inkluderas även regioner

²² Göteborgsposten (3 juni 2013), Två unga flickor åtalas för att ha kränkt en person på Instagram.

Fakta:

På tre år har tillgången till mobilt internet bland ungdomar i åldrarna 12-15 år ökat från 19 till 93 procent och andelen dagliga användare har ökat från 3 till 78 procent. I dag har nästan hälften av alla tvååringar prövat att använda internet.

Källa: Svenskarna och internet 2013 (.se internetstatistik).

Kodak hade som mest 140 000 anställda runt om i världen, Instagram hade år 2012 endast 13 anställda. Källa: Jaron Lanier, författare och dataforskare, i boken "Who owns the future", 2013.

Databaserat beslutsfattande

Den tekniska utvecklingen har gett oss tillgång till enorma mängder data och datorkraft, s.k. ”Big data”. Detta innebär en omvälvande förändring för vårt sätt att förstå världen. Vi kommer alltmer att förlita oss på statistiska samband och allt mindre på orsakssamband. ”Big data” finner mönster i datamängderna och i världen, som på gott och ont låter oss agera utan omvägen via förståelse av orsak och verkan. Översättningstjänsten Google Translate är ett bra exempel.

Det finns stora risker kopplade till ”Big data”, framförallt att den i framtiden kan hamna i ”orätta händer”. Många känner sig redan idag obekväma med att t.ex. underrättelsetjänster lyssnar på vår kommunikation i syfte att skydda oss från terrorism och kriminalitet samt att företag kartlägger våra köp- eller webb-beteenden för att öka kunskapen om oss som konsument. Alltför komplicerade matematiska modeller, som t.ex. användes av banker i samband med finanskrisen år 2008, kan också innebära att människor som har till uppgift att förstå eller granska systemen inte klarar av sin uppgift.

Men ”Big data” ger också ökad kunskap som kan leda till markanta förbättringar både för näringslivet och för den offentliga sektorn. Det handlar om att hitta mönster, något som ökar möjligheten till riktade insatser inom en rad områden som t.ex. sjukvård, brottsförebyggande åtgärder, trafiksäkerhet etc. Speciellt inom sjukvården förutspås omvälvande effekter. Genom att systematiskt sammanställa och analysera information som dagligen genereras på sjukhus runt om i världen skulle man kunna förbättra diagnostiken, kartlägga sjukdomsförlopp i detalj och lära sig mycket om medicinering. Genom att jämföra sökord med influensastatistik har t.ex. Google hittat samband som visat att vissa sökningar är indikatorer på ökad influensa. Genom denna information kan man nu följa influensornas utbredning mycket snabbare än hälsovårdsmyndigheter²³.

”Jag säger hela tiden att det sexigaste jobbet inom de närmaste tio åren kommer att vara statistiker. Folk tror att jag skämtar, men vem hade kunnat gissa att datoringenjörer skulle bli det hetaste jobbet på 90-talet? Förmågan att ta data och kunna förstå, processa, få fram värde ur, visualisera och kommunicera detta – det kommer att bli en mycket viktig egenskap inom de närmaste decennierna”

Hal Varian, Chefsekonom på Google

Statistik och matematiska modeller kopplade till ”Big data” kompletterar eller ersätter mänskliga bedömningar på allt fler områden. Vem tror t.ex. idag att en meteorolog utifrån egna erfarenheter och kunskap kan göra en bättre prognos för väderleken än de kraftfulla datorer och modeller som används. På samma sätt har det visat sig att läkare som gör en bedömning av patienters hälsotill-

²³ Svenska Dagbladet, artikel 12:e april 2013. Viktor Mayer-Schönberger/Kenneth Cukier, Big data – a revolution that will transform the way we live (2013)

stånd utifrån ett antal specifika faktorer som bygger på statistiska underlag har större träffsäkerhet vad gäller diagnos än om läkaren gör en bedömning utifrån egna kunskaper, erfarenheter och kanske även fördomar²⁴.

Utan avancerat datorstöd är det omöjligt för läkare att hänga med i utvecklingen. Dessutom är människor i allmänhet alltmer pålästa om sina symptom när de träffar sin läkare. Med en smart telefon och tillhörande appar kan människan redan nu ständigt vara uppkopplad och generera en oändlig ström av data som kan indikera minsta avsteg från högsta välbefinnande. Allt detta ställer nya krav på professionen.²⁵

Vad behöver kommuner och landsting göra för att klara av att hantera alla dessa mängder data? Vilka är för- och nackdelarna?

Förutom läkare, vilka andra yrkesområden inom kommuner och landsting kan komma att påverkas av denna utveckling?

Fakta:

Andelen företag som nästa år kommer eller planerar att investera i Big data växer, från 58 procent i fjol, till 64 procent år 2013. Endast åtta procent av dessa har dock lanserat big data-projekt i organisationen, övriga samlar på sig kunskap eller är i testfaser. De branscher som kommit längst är media- och kommunikation samt banker. Inom hälso- och sjukvård, transport och försäkring är det dock en förhållandevis stor andel som planerar investeringar i big data. Bättre kundupplevelse, ökad förståelse för kundernas behov, effektivisering av interna processer samt bättre förutsägelser av risker ses som avgörande drivkrafter. Källa: Konsultföretaget Gartner samt artikel i *Computer Sweden* (2013-09-24).

²⁴ Tidningen Fokus, artikel Glöm doktorn, fråga datorn (september 2009)

²⁵ The Data Explosion and the Future of Health, Kairos Future (2011)

Tjänster dyrare och varor billigare

Under en lång period har ökad produktivitet inom varuproduktionen, som inte kunnat motsvaras av lika stor ökning av produktiviteten inom tjänsteproduktionen, inneburit att varor blivit billigare och tjänster därmed allt dyrare i relation till varorna. Trenden har förstärkts i takt med globaliseringen. Produktionen av standardiserade varor har flyttats till framför allt länder i Ostasien med Kina i spetsen. Resultatet är att elektronikprylar blivit allt billigare, medan elektriker blivit dyrare. Genom produktivitetens utvecklingen blir resurskakan större, dvs. vi kan få mer av allt. Men utvecklingen innebär också att offentligt finansierade tjänster relativt sett blir allt dyrare och där blir följderna mer komplicerade.

Problemet är att tillväxt som är en följd av en produktivitetssökning i den privata sektorn bara till en viss del ger mer reala resurser i den offentliga sektorn. Om lönerna ökar lika mycket i den offentliga som i den privata sektorn leder tillväxten bara delvis till mer reala resurser i den offentliga sektorn. Genom att den reala kakan blir större har vi råd med mer, men den andel som går till offentliga välfärdstjänster måste hela tiden öka - vi blir äldre och välfärdstjänsterna måste följa standardutvecklingen i samhället. Mer resurser till den offentliga sektorn genereras bäst genom ökad tillväxt skapad av fler arbetade timmar i den privata sektorn. En ökad produktivitet i den offentliga sektorn är också ett alternativ för att få resurserna att räcka till mer.

Att tjänster relativt sett blir dyrare kombinerat med att Sverige är ett högskattesamhälle med relativt höga lägsta löner har lett till att vi som konsument och medborgare fått eller tagit ansvar för att utföra allt fler tjänster själva. En mot-trend är dock att de som har råd i allt högre utsträckning köper tjänster för att spara tid, t.ex. städning, läxhjälp eller hemkörning av matkassar.

Rationalisering och effektivisering av verksamheter kan ske uppifrån i organisationen, men också underifrån. Tar ni vara på idéer och synpunkter från personalen som finns närmast brukarna?

Fakta:

Mellan åren 1993 och 2012 har den tjänsteproducerande sektorn av näringslivet ökat med 6 procentenheter, medan den varuproducerande sektorn minskat med motsvarande andel. Observera dock att en del av det som tidigare definierats som varuproduktion idag har outsourcats till tjänsteföretag, t.ex. städning, vaktmästeri, växel. *Källa: SCB, Nationalräkenskaper*

Vid en sökning på ”gör det själv” på Google 2013-12-19 fick man 1 630 000 träffar.

Från behovsdriven till identitetsdriven ekonomi

Allt högre materiell standard gör att en större del av konsumtionen går från att vara behovsdriven till att vara identitetsdriven. Många av de traditionella gemenskaperna som t.ex. religionen, släkten och hemorten har försvagats. Men behovet av principer för gemensamt och eget liv består. Sökande efter mening, identitet och sammanhang är centralt för varje människa. Konsumtionen har därför blivit ett sätt att utforska och visa vilka vi är och med vilka andra vi vill höra samman. Vi konsumerar och använder statussymboler för att visa vilken grupp vi tillhör.

Enligt Kairos Future är transformationen, att göra om sig själv, en tydlig trend och en del i den identitetsdrivna ekonomin. Från ”Pimp my ride” till ”Pimp myself”. Kapitalvaror som bilen, klockan eller väskan har delvis förlorat sitt värde som statussymboler. Vi söker istället upplevelser som i någon mening förbättrar oss som människor – allt från personliga tränare, dietister och skönhetsingrepp till resor där upplevelser och personlig utveckling kan kombineras (t.ex. volontär-, tränings- eller språkresor). Förr var det lättare att köpa sig status och bekräftelse. God ekonomi är förvisso fortfarande viktigt för att förmedla bilden av att vara en lyckad person. Men förutom pengar krävs nu också tid. Vi ställs inför men ställer också större krav på oss själva: flexibilitet och kreativitet är nyckelord, föräldrarollen är mer omfattande, utseendet och god hälsa allt viktigare och vi förväntas att göra allt mer själva och vara tillräckligt informerade för att göra kloka val – allt från utbildning till pensionsplaceringar. En del klarar detta bra eller struntar i det, medan andra känner sig stressade och mår dåligt.

“We don't see things as they are, we see them as we are”

Anaïs Nin, författare

Starka krafter, i form av biologiska instinkter och kommersiella intressen, styr denna trend. Men det finns också tecken på motreaktioner, sprungna ur en upplevd tidsbrist och brist på energi, en önskan om ett enklare liv samt oro för den globala uppvärmningen. Att kunna frigöra tid för att kunna umgås mer med familj och vänner eller ägna sig åt hobbyverksamhet är också en form av statussymbol.

Identiteten är minst lika viktig för kommunerna. Ett starkt varumärke kan locka till sig såväl företag som befolkning. Den kommun som inte finns i storstadsområden eller som kan konkurrera genom att ha ett attraktivt läge eller vacker stadsmiljö kan skaffa sig konkurrensfördelar genom exempelvis bra företagsklimat, ett starkt civilsamhälle, bra skolor eller någon form av platsbunden verksamhet som t.ex. turism eller biltestningen i Arjeplog.

Hur pratar medborgarna och företagen om kommunen?

Hur påverkar denna trend kommuner och landsting? Är det färre som vill jobba i den offentliga sektorn? Vill ungdomar verka i identitetslösa strukturer?

Fakta:

Följande 10 saker gav år 2007 högst status i Sverige: Vara allmänbildad, vara duktig på sitt arbete, ha en egen ihoparbetad förmögenhet, kunna många språk, vara en engagerad och duktig förälder, lägga tid och pengar på att hjälpa behövande människor, ha ett långt och stabilt äktenskap, kunna bestämma över sin egen arbetstid, ha examen från universitet, ha möjlighet att vara ledig en längre, sammanhängande period. *Källa: United Minds, 2007*

Lokal rådighet förändras

De förtroendevalda på lokal och regional nivå ser sitt handlingsutrymme begränsas allt mer. Det handlar om detaljstyrning på det nationella planet samt om medvetna medborgare som ställer ökade eller nya krav när det gäller tjänsternas utbud, omfattning och utformning. Detta innebär helt nya roller för offentliga organisationer, t.ex. blir vårdvalsmodeller, tjänstegarantier och tillståndsgivning allt vanligare.

Kommun- och landstingsgränsernas betydelse luckras upp när tjänster kan levereras utanför det egna territoriet. Alltifrån EU-regleringar till lokala beslut säkrar befolkningens rättigheter och särskilda enheter eller myndigheter skapas för granskning och tillsyn. En debatt om domstolarnas ökande betydelse syns på tidningarnas debattsidor. Missnöjda invånare kan ta över politikens ansvar för att som huvudmän prioritera resurser. Inte sällan innebär t.ex. en nedläggning av skolan att föräldrar startar friskola eller kooperativ, vilket innebär att kommunen ändå får ta kostnaden och istället får hitta en annan besparing i budgeten.

Olikheter i utbud mellan kommuner och mellan landsting leder till frågor om standardisering av vissa tjänster, till exempel medicinsk behandling. Men det leder också till att vi tar vara på möjligheten att få tjänster/behandlingar utförda utanför den egna kommunen/landstinget. I Patientmaktutredningen förslag till ny patientlag stärks patientens ställning genom att man under vissa omständigheter ska kunna välja vård över landstingsgränserna (SOU 2013:2).

Mycket tyder på att ”rättighetstrenden” förstärks. Med ökad tillgänglighet till information om verksameters kvalitet görs allt fler medvetna val av medborgarna. Valfrihet och rättighetstänkandet utmanar kommuner och landsting men kan å andra sidan bli ett verktyg för utsatta och diskriminerade grupper att göra sin röst hörd. Medias sätt att granska politiker och verksamhet är ibland av populistisk karaktär, något som också kan förstärka rättighetstänkandet.

Är det möjligt att få medborgarnas hjälp och stöd i prioriteringar? Finns det några goda exempel?

Går det att samtidigt hantera helhetsansvaret för resurser och verksamhet och tillgodose lagens intentioner att öka den enskildes valmöjlighet och påverkan?

Hur påverkar rättighetslagstiftningen möjligheterna att göra lokala och regionala prioriteringar? Vilka strategier behöver utvecklas för att hantera ökat rättighetstänkande?

Fakta:

Rättigheter via lagstiftning ökar. Barnomsorgsavgift infördes 1 juli 2009. Den innebär att kommuner är skyldiga att godkänna förskolor om verksamheten håller samma nivå på kvalitet och säkerhet som motsvarande offentlig verksamhet samt att ge bidrag, dvs. barnomsorgsavgift, till sådan godkänd verksamhet. Maxtaxa som anger ett belopp som kommunerna maximalt får ta ut finns inom barnomsorg och äldreomsorg, oavsett inkomstnivå.

Näringslivet mer aktivt i samhällsbygget

"Sida vid sida, tillsammans hjälps dom åt. Staten och kapitalet, sitter i samma båt. Fast det är inte dom som rör, som rör så att svetten lackar.", går delar av refrängen i den kanske mest kända prog/punk låten i svensk musikhistoria.²⁶

Vem det är som rör kan man ha olika åsikter om, men annars är liknelsen vid en båt inte så dum. Kommunen och det lokala näringslivet sitter i samma båt och det är klokt om de rör åt samma håll och med samordnade årtag. Under 1980-talet talade man inom näringslivet ofta i termer av en närande och en tärande sektor. Den tiden är förbi. Idag visar olika studier att ett gott samspel mellan den privata och den offentliga sektorn ofta är en starkt bidragande kraft till en god lokal och regional utveckling.

Sysselsättningstillväxten bland svenska företag sker idag framförallt i små och mellanstora företag²⁷ som i många fall har en stark lokal förankring. De är därmed beroende av en god kompetensförsörjning. Det handlar dels om direkta åtgärder i form av t.ex. skräddarsydda utbildningar, dels om att med en god offentlig och privat service få fler människor att vilja bo på orten. Det behövs bra skolor och förskolor, attraktiva boendemöjligheter, kultur- och fritidsaktiviteter, bra infrastruktur samt även en god privat service med bankkontor, bensinmackar, affärer, caféer och restauranger.

Näringslivet har under senare år visat ett större engagemang när det gäller kompetensförsörjningen i form av t.ex. riktade utbildningar, ibland genom egna initiativ, ibland genom ett nära samarbete med kommunen eller regionen²⁸. Men också ortens attraktivitet är av stor vikt för att lösa den framtida kompetensförsörjningen.

Sociala medier sätter större press på att företag ska bidra till en positiv samhällsutveckling. De företag som inte sköter sig riskerar att bli utpekade och tappa kunder. Det innebär, parallellt med en större insikt om betydelsen av platsens attraktivitet för att attrahera arbetskraft till kommunen, att näringslivet i framtiden kommer att öka sitt lokala samhällsengagemang.

SKL har uppmärksammat att kommuner som har ett lokalt näringsliv som engagerar sig lite utöver det som kan förväntas av dem, uppnår ett väldigt gott lokalt företagsklimat ofta förenat med sysselsättningstillväxt och förbättrad befolkningsutveckling. Under tiden fram emot 2025 kommer vi sannolikt att få se alltfler initiativ från näringslivet som syftar till att förbättra den lokala och regionala samhällsutvecklingen.

En annan närliggande trend är att kommunerna i allt större utsträckning samverkar med civilsamhället genom köp eller avtal. Antalet avtal mellan kommuner och civilsamhällets organisationer har fördubblats under en tvåårsperiod – framförallt gäller det drift av verksamhet på egen hand eller i samverkan med kommunen.

²⁶ Låten hette i original "Den ena handen vet vad den andra gör". Den utkom 1972 och framfördes av Blå tåget. Åtta år senare gjorde Ebba Grön en cover på låten där man tog bort några verser och bytte namn på låten till "Staten och kapitalet".

²⁷ ESO, "Jobbdynamik i svenskt näringsliv 1990-2009" (juni 2013)

²⁸ Arena för Tillväxt, Näringslivets kompetensförsörjning – dags att agera (2012)

Hur ser samarbetet med det lokala näringslivet ut i din kommun?

Hur samverkar er kommun med civilsamhällets organisationer?

Fakta:

Kommunernas och landstingens köp av verksamhet uppgick till 128 miljarder kronor år 2012. För kommunernas del var cirka 16 procent köp från föreningar och stiftelser. Källa: SCB och SKL.

Högre utbildning på distans hotar svenska högskolestäder

Det svenska examensmonopolet hotas och de svenska lärosätena kommer att utsättas för konkurrens i framtiden. En del menar att vi står inför en omfattande revolution som kommer att förändra den högre utbildningen i grunden.

Tre amerikanska företag ger idag högskolekurser via nätet till ca 10 miljoner studenter och de expanderar snabbt. Internationellt sett är utbildningarna mycket billiga. Så kallade MOOC-utbildningar²⁹ är alltid tillgängliga, det är lätt att nå andra studenter som går kursen och de erhåller föreläsningar av bästa kvalitet, bland annat finns Nobelpristagare i lärarkåren³⁰.

Om svenska studenter i framtiden väljer MOOC-utbildningar på distans hos utländska företag kan den regionala utvecklingen påverkas negativt för kommuner med lärosäten. De större städerna klarar sig eftersom folk flyttar dit ändå, men många residensstäder ute i landet som t.ex. Växjö, Karlstad, Linköping, Umeå och Örebro kan påverkas negativt. Det är städer där en del av dragningskraften ligger i möjligheten till högre utbildning. Om intresset för studier i dessa orter minskar, så kommer sannolikt befolkningsutvecklingen att påverkas negativt.

”Vi måste noga följa studenternas vägval och inte minst hur arbetsmarknaden tar emot studenter med en MOOC-utbildning. Slutar arbetsgivarna att fråga efter examina och nöjer sig med en lista på genomgångna MOOC-kurser så har vi ett allvarigare läge”

Lars Haikola, Universitetskansler

Konsekvenserna för en del kommuner kan bli allvarliga om detta blir verklighet. Trenden kommer sannolikt att få mycket större genomslag i utvecklingsländer och i länder där höga avgifter tas ut för den högre utbildningen. Det är inte säkert att svenska studenter vill ha denna utveckling. Det sociala livet på campus och en eventuell flytt till en annan stad är såväl en rolig tid i studentens liv som utvecklande för personligheten. På universiteten och högskolorna skapas sociala nätverk och man får vänner för livet. Det kan också vara svårt att ersätta de dagliga diskussionerna IRL med kurskamrater och lärare.

Men för att säkra framtiden för de svenska lärosätena behöver Sverige hoppa på tåget. Vi är en av världens mest datormogna nationer och vi ligger långt framme när det gäller teknik för att själva skapa högskoleutbildningar via nätet. Vi har också gott internationellt rykte som kunskapsnation, framförallt vad gäller kreativa näringar och informations- och kommunikationsteknik. Men frågan är om universiteten är tillräckligt förändringsbenägna och om politiken reagerar tillräckligt snabbt? I Sverige är vi ovana vid att se den högre utbildningen som en kommersiell produkt och det är inte säkert att våra lärosäten har den marknadskompetens, affärskunnande och den digitala kompetens som behövs.

Bor du i en kommun eller region som kan påverkas av denna utveckling? Hur kan kommuner med lärosäten kompensera för en ev. minskad inflyttning av studenter?

Fakta:

Kostnaden för att få en MA-examen i datorvetenskap på elituniversitetet Georgia Institute of Technology är 300 000 kronor. Det priset gäller på campus, samma utbildning förmedlas via ett av de nätbaserade utbildningsföretagen för

²⁹ MOOC = Massive Open Online Course

³⁰ SvD artikel, ”Billiga nätkurser hotar svenska högskolor”, 2013-12-18

36 000 kronor. *Källa: SvD artikel, Billiga nätkurser hotar svenska högskolor, 2013-12-18.*

Ökad global sårbarhet

Den ökade globala sårbarheten beror på att företag och finansiella system är starkt sammankopplade med varandra över hela världen, att vårt teknikberoende ökar och att människor reser över hela världen på ett sätt som de inte gjort tidigare. Fem områden som Tomas Ries, tidigare direktör för Utrikespolitiska Institutet, anser skapar hot mot säkerheten i världen är; ökat beroende av ny och sårbar infrastruktur, ekologiska hot, pandemier, social oro bland välfärdsländer på ”dekis” (extremism och politikerförakt) samt militärpolitiska hot (främst mellan den rika västvärlden och fattigare diktaturer).

Extrema väderhändelser kommer att bli allt vanligare. I Sverige kan detta exempelvis innebära perioder av mycket regn eller blåst och risk för översvämningar eller långa perioder av torka med risk för bränder. Allt färre kommuner kan räkna med stabilt snörika vintrar. Kommuner och landsting måste ha framförhållning och planera för extrema väderförhållanden och dess konsekvenser.

Trots minskad brottslighet i Sverige och stora delar av västvärlden³¹ upplever människor en ökande känsla av otrygghet. Denna otrygghet kan bero på många saker; t.ex. den globala sårbarheten tillsammans med en känsla av att inte kunna påverka situationen, höga trösklar in på arbetsmarknaden, ökade möjligheter men också ett ökat ansvar för sitt eget liv samt att delar av media gärna speglar ytterligheter vad gäller våld, olyckor, sjukdomar och människors moraliska tillkortakommanden. Den mediala dramaturgin erbjuder sällan analyser som sätter händelser i sitt sammanhang utan erbjuder information i svart eller vitt.

Hur kan vi balansera medias svartvita bilder av samhällsfenomen?

Måste klimatförändringarna påverka våra val av boendeplatser framöver?

Fakta:

IPCC, FN:s klimatpanel presenterade i september 2013 sin prognos som säger att den globala temperaturen, jämfört med slutet av 1800-talet, fram till år 2100 beräknas stiga med mellan 0,9 och 6,0 grader beroende av våra koldioxidutsläpp. Konsekvenser av temperaturökningar är smältande glaciärer och extremväder. Enligt klimatpanelen är omfattande utsläppsminskningar det enda som ger en god chans att hålla temperaturökningarna under 2 grader, en nivå som anses vara gränsen för allvarliga klimatförändringar.

Andelen personer som angett att de varit utsatta för någon form av hot eller våld den senaste 12-månadersperioden minskade från 9 procent 2000/2001 till 6,3

³¹ Dagens Nyheter presenterade 16 oktober 2013 statistik som visade att ”våldsbrottsligheten minskar i Sverige och i hela västvärlden. Trenden är tydlig och har pågått en längre tid. Inte minst i Stockholms city där en ny undersökning visar att antalet offer för gatuvåld som hamnar på sjukhus har minskat med 30 procent på fem år.

procent 2012. Detta är ungefär samma nivå som uppmättes i mätningarna i början av 1980-talet. Minskningen blir än mer anmärkningsvärd med tanke på att andelen 16-24 åringar (som är kraftigt överrepresenterade i fråga om våldsbrott) under perioden för nedgången ökat med en fjärdedel. Den enda typ av våldsbrottslighet som ökar något är den gängrelaterade. *Källa: SCB, Undersökningen om levnadsförhållanden.*

Ca 23 procent av befolkningen utsattes år 2011 för någon form av brott. Det är en minskning med tre procentenheter jämfört med år 2005. Trots detta tror drygt tre av fyra att brottsligheten i samhället ökar. *Källa: BRÅ, Den nationella trygghetsundersökningen 2012.*

Vägval för framtiden

Utmaningar för det kommunala uppdraget mot år 2025

”Vägval för framtiden” är en del av ett material som omfattar tre verktyg för omvärldsbevakning. Den innehåller en omvärldsanalys presenterad som 15 trender. De övriga två delarna i verktyget är en drygt åtta minuter lång animerad film samt ett arbetsmaterial. Allt i syfte att kunna användas i planeringsarbetet. Målgrupp för materialet är t.ex. en ledningsgrupp, budgetberedning eller en förvaltningsledning som har behov av att höja blicken ovanför den egna organisationen.

”Vägval för framtiden” togs fram första gången 2010. Detta är en uppdatering av analysen och en omarbetning av film samt arbetsmaterial. Syftet är att underlätta en offensiv omvärldsbevakning för våra medlemmar; kommuner, landsting och regioner.

Vår förhoppning är att materialet ska stimulera till samtal om vägval inför framtiden. Vi vill öppna frågeställningar snarare än att ge svar. Huvudfrågeställningen har varit: ”Utmaningar för det kommunala uppdraget mot år 2025”.

Upplysningar om innehållet
Märit Melbi, marit.melbi@skl.se

© Sveriges Kommuner och Landsting, 2014
ISBN/Beställningsnummer:
Text: Märit Melbi, Måns Norberg, Per Sedigh, Jan Torége
Illustration/foto:
Produktion:
Tryck:

Beställ eller ladda ner på webbutik.skl.se. ISBN/Beställningsnummer nr